

Мороз Т. В., Ткач Л. О.

ДО ІНДИВІДУАЛЬНОЇ ХАРАКТЕРИСТИКИ ПЕРЕКЛАДАЧІВ ЄВАНГЕЛІЯ У ЗАЛУЧЕННІ ЛЕКСИЧНИХ ДЖЕРЕЛ УКРАЇНСЬКОЇ МОВИ

(Пилип Морачевський, Пантелеймон Куліш, Іван Огієнко)

У статті висвітлено індивідуальні підходи П. Морачевського, П. Куліша та І. Огієнка в залученні лексичних джерел української мови в перекладах Євангелія від Матвія. Зіставлення тих самих контекстів з Євангелія дозволяє порівняти їх щодо збіжності /розбіжності використання у них синонімічних слів, схарактеризувати особливості їх значення та стилістичну функцію. Дослідження виявило, що П. Морачевський та П. Куліш більш послідовні у вживанні церковнослов'янізмів, що відповідає традиції староукраїнської мови. І. Огієнко зазвичай уникає таких слів і надає перевагу ліжстильовій лексиці. Збіжні явища слововживання у всіх трьох перекладачів стосуються лише кількох церковнослов'янізмів (уста, утроба, погибель, лукавий, нагий, блаженний).

Упродовж другої половини ХІХ - на початку ХХ ст. справа перекладу Біблії українською мовою набула особливої ваги в діяльності української національної інтелігенції. Чимало з її представників - як зі східно-, так і з західноукраїнських земель - долучилося до перекладу Євангелія або ж до переспівів євангельських мотивів у своїх оригінальних творах. У тогочасних суспільно-політичних умовах, коли українська мова не мала належного громадського статусу й не допускалася до сфери освіти і церкви, переклади біблійних книг рідною мовою вважали справою свого патріотичного обов'язку письменники Маркіян Шашкевич («Євангеліє від Йоана» та уривки «Євангелія від Матея», 1842 рр.), Пантелеймон Куліш («Св. Письмо: Євангеліє по Матфееві», Відень, 1871 р.; Львів, 1880 р.), інспектор Ніжинської гімназії Пилип Морачевський («Чотирикнижжя Євангелія», 1860 р.), лікар Володимир Александров («Книга Іова, на малоруську мову переложена», 1877 р.), громадський діяч, лікар і винахідник А. Кобилянський («Євангеліє від Луки», 1874-1877 рр.), священники Олексій Галушинський («Євангеліє від Іоанна», 1877 р.), Михайло Лободовський («Новий Завіт», 1903 р.). Згодом, у середині ХХ ст., з'явилися нові друковані переклади. Серед них найбільше визнання здобули переклад Івана Огієнка («Новий Заповіт. Псалтир», Лондон, 1942 р.) та переклад Івана Хоменка-Плюти («Новий Завіт і Псалми», Рим, 1979 р.).

На початок ХХ ст., коли після революційних подій у Росії в 1905-1906 рр. було скасовано за-

борони на українське друковане слово, здійсненням стало й видання Євангелія українською мовою. Відразу ж постала й проблема вибору найкращого з трьох відомих на той час його перекладів, що їх авторами були П. Морачевський, П. Куліш та І. Пулюй, М. Лободовський. Справу вибору Російська Академія наук доручила авторитетному мовознавцеві, фахівцеві з історії української писемної мови Павлові Житецькому. В цій справі П. Житецькому допомагав київський учений-історик О. Левицький. Порівнявши й перевірили всі три тексти, вони дійшли висновку, що у своєму перекладі М. Лободовський був дуже залежний від російського синодального тексту, часто вдавався до буквалізму, калькування та невдалих неологізмів. Зазнав критики й переклад П. Куліша - І. Пулюя. П. Житецький вважав його надто дослівним і пересиченим церковнослов'янізмами. Найкращим, найлегшим для сприйняття визнали переклад Пилипа Морачевського, розрахований не лише «на ясність думки, але й на народну колоритність мови» [6, 42]. Таким чином, Синод ухвалив видати Євангеліє українською мовою в перекладі П. Морачевського - найближчому, на думку П. Житецького, духові української мови. У цьому перекладі він вказав лише на окремі випадки вживання стилістично невдалих слів та висловів. О. Горбач зауважує, що П. Житецький «свідомо збув мовчанкою» галицькі переклади, а про рукопис М. Лободовського відомо лише з його вкрай негативної оцінки [2, 49].

Тексти українських перекладів Євангелія, що

були виконані в другій половині XIX - на початку XX ст., становлять надзвичайно важливе джерело як для вивчення історії формування словникового складу літературної мови цього періоду, так і для з'ясування індивідуального внеску того чи іншого письменника в розбудову її стильових можливостей. Досі таких праць з'явилося порівняно небагато. Аналіз синтаксичної організації «Євангелія від Луки» у перекладі П. Морачевського здійснила А. Галас [1], виділивши такі її особливості: 1) тенденцію до ускладненого структурно-синтаксичного оформлення фрази, що виражається через розгалужене, ускладнене напівпредикативними, підрядними конструкціями висловлювання у формі періоду або близьке до періоду; 2) лексичні та синтаксичні повтори у межах одного висловлювання чи кількох суміжних композитів; 3) активне використання звертальних конструкцій, які позначено своєрідним семантико-експресивним навантаженням; 4) нагромадження книжних синтаксичних утворень, зокрема дієприслівникових зворотів, у межах одного фрагмента висловлення [1, 224-228].

За нашими попередніми дослідженнями особливостей українських перекладів книг Святого Письма на лексико-стильовому та фразеологічному рівнях, можна констатувати, що: 1) П. Куліш та І. Пулюй широко використовували і збагачували стильовий потенціал церковнослов'янських; І. Огієнко, натомість, надавав перевагу загальноновживаним словам, оскільки вважав, що Куліш «переповнив свій переклад церковнослов'янськими»; 2) загальною рисою перекладу І. Огієнка є переважання міжстильових лексем, у значенні яких практично не виявляються конотативні компоненти; 3) П. Куліш та І. Пулюй надають перевагу лексиці народнорозмовного походження, а І. Огієнко - міжстильовій [5; 9; 10].

Мета цієї статті полягає в тому, щоб початково

виявити й схарактеризувати особливості індивідуального підходу П. Морачевського, П. Куліша та І. Огієнка до вибору лексичних засобів української мови для перекладу «Євангелія від Матвія», встановивши при цьому факти збіжного та відмінного слововжитку й подавши відповідні коментарі, що дозволяють розкрити їх причини. Наукова новизна дослідження полягає в тому, що аналіз такого типу здійснюється вперше. Матеріалом до нього стали лексичні синоніми, представлені в тексті кожного перекладу, в тому числі - й церковнослов'янськими, що становлять яскраву ознаку стилістичної синонімії сучасної української літературної мови. Для зіставлення лексичного значення синонімів щодо відповідності стилістичному спрямуванню тексту застосовано елементи методу компонентного аналізу. Для встановлення органічності того чи іншого слова в літературній традиції української мови використано значну джерельну базу: від «Повісті врем'яних літ» та «Словника української мови XVI - першої половини XVII ст.» - до української лексикографії кінця XIX - початку XX ст. та «Словника української мови» в 11-ти томах.

1.1. Синонімічні дієслова *блазнити* - *спокусити*. Збіжність щодо традиції використання церковнослов'янської лексичної спадщини в перекладах П. Куліша та П. Морачевського виявляється на рівні слів, що їх представленість у тексті Євангелія можна визначити як словотвірне гніздо *блазнити, блазнитися, зблазнити, зблазнитися, поблазнъ, поблазнитися*. У перекладі П. Куліша слова цього гнізда представлено послідовно, у перекладі П. Морачевського - частково, а в перекладі І. Огієнка вжито слова з іншого словотвірного гнізда - *спокусити, спокушати, спокуситися, спокушати-ся, спокуса*, порівн.:

Контексти з перекладу П. Морачевського	Контексти з перекладу П. Куліша	Контексти з перекладу І. Огієнка
<i>Вводити в гріх</i>	<i>Блазнити</i>	<i>Спокушати</i>
<i>Коли ж праве око твоє вводить тебе в гріх, вирви його й кинь од себе, бо краще для тебе, щоб один з членів твоїх згинув, ніж щоб усе тіло твоє кинуто було в пекло (Морачев., с 21).</i>	<i>Коли ж око твоє праве блазнить тебе, вирви його, й кинь од себе; бо більша користь тобі, щоб один із членів твоїх згинув, а не все тіло вкинуто в пекло (Мт 5: 29).</i>	<i>Коли праве око твоє спокушає тебе, - його вибери, і кинь від себе: бо краще тобі, щоб загинув один із твоїх членів, аніж; до геєнни все тіло твоє було вкинене (Ів. Ог., с 7).</i>
<i>Блазнитися</i>	<i>Блазнитися</i>	<i>Спокушуватися</i>
<i>Але не має кореню в собі, та й непостійний, а як трапиться йому яка туга, або напасть за словом, то зараз блазниться (Морачев., с 65).</i>	<i>Тільки же не має він кореня в собі, він до часу, як настане горе або гонення за слово, зараз блазнить ся (Мт 13:21).</i>	<i>Але кореня в ньому нема, тому він не постійний; коли ж утиск або переслідування настають за слово, то він зараз спокушується (Ів. Ог., с. 19).</i>

Контексти з перекладу П. Морачевського	Контексти з перекладу П. Куліша	Контексти з перекладу І. Огієнка
Зблазнити	Зблазнити	Спокусити
<i>А хто зблазнить одного з малих сих, що в Мене вірують, тому лучне було б, коли б камінь млиновий повішено було йому на шию й потонув би він в глибині морській (Морачев., с 90).</i>	<i>Хто є зблазнить одного з сих малих, що вірують у мене, лучне йому, щоб повішено млинове жорно на шию йому, та й утоплено в глибині морській (Мт 18: 6).</i>	<i>Хто ж спокусить одне з цих малих, що вірують в Мене, то краще б такому було, коли б жорно млинове на шию йому почепити, - і його потопити в морській глибині (Ів. Ог., с. 26).</i>
Зблазнитися	Зблазнитися	Спокуситися
<i>Озвавшись же, Петр сказав Йому: коли й всі зблазнять за Тебе, я ніколи не зблазняюся (Морачев., с 142).</i>	<i>Озвав ся ж Петро і каже до Него: Хоч усі поблазнять ся Тобою, я ніколи не зблазняюся (Мт 26: 33).</i>	<i>А Петро відповів і сказав Йому: «Якби й усі спокусились про Тебе, - я не спокушуся ніколи» (Ів. Ог., с. 39).</i>
Спокуса	Поблазнь	Спокуса
<i>Горе мирові від спокус, бо треба й спокусам прийти; тільки горе тому чоловікові, через кого спокуса приходить! (Морачев., с 90).</i>	<i>Горе світові від поблазней! Треба бо прийти поблазням, тільки ж горе тому чоловікові, що через него поблазнь приходить! (Мт 18: 7).</i>	<i>Від спокус горе світові, - бо мусять спокуси прийти; надто горе людині, що від неї приходить спокуса! (Ів. Ог, с. 26)</i>
Зблазнитися	Поблазнитися	Спокуситися
<i>Тоді каже їм Ісус: усі ви зблазнитесь за Мене сю ніч: бо написано: ударю пастуха і розсиплеться вівці стада (Морачев., с 141-142).</i>	<i>Тоді рече до них Ісус: Всі ви поблазнитесь мною цієї ночі. Писано бо: Поражу пастиря, і розсиплеть ся вівці стада (Мт 26: 31).</i>	<i>Промовляє тоді їм Ісус: «Усі ви через Мене спокуситесь ноні цієї. Бо написано: "Уражу пастиря, - і розпорозяться вівці отари"» (Ів. Ог, с. 39).</i>

Матеріал «Словника української мови XVI - першої половини XVII ст.» дає підстави стверджувати, що у своєму лексичному виборі і П. Морачевський, і П. Куліш спиралися на традиції староукраїнської книжної мови, адже до реєстру цього словника входять:

1) іменник *блазнь* {цел. *блазнь*}, що має значення «спокуса, помилка, обман» й ілюструється рядом слів із «Лексикону...» П. Беринди: погіршеніє: *блазнь, шмылка* (ЛБ, с 84) та з «Лексикону словено-латинського» Є. Славинецького та А. Корецького-Сатановського: *блазнь. Skandalum. Offendiculum Offensio. Imitatio vitiosa* (ЛК, с. 428);

2) дієслово *блазнити* (кого і без додатка) - «спокушати, ошукувати, обманювати», представлене контекстами з Четї 1489 р. (*не блазните себе маючимъ ядине (м)*) та з Волинського рукописного Учительного Євангелія 1571 р. (*Єслі же ВКО твоє правое блазнит тя выколї его*); що, як бачимо, перегукується з Кулішевим перекладом «Євангелія від Матвія»: *Коли ж око твоє праве блазнить тебе, вирви його, й кинь од себе; бо більша користь тобі, щоб один із членів твоїх згинув, а не все тіло вкинуто в пекло* (Мт 5: 29);

3) постфіксальна форма дієслова *блазнитися*

(цел. *блазнитисд*) має кілька значень: 1) (*чим*) «обманюватися, спокушатися, помилятися», яке підтверджується контекстом із Четї 1489 р. (*не блазнитисА мыслью вашею*); 2) (*о кім*) (відзиватися про когось негарно, шкодити добрій славі когось-небудь) «компрометувати (кого)» - ілюструється контекстом із «Волинського релігійного вільнодумця» (*Лукаведеб'ші нечистого сумній А и в ХристеА блазнАТСА, не голко в добром чоловіці*); 3) (*за що*) «обурюватися (*чим*)» за контекстом «Поучений на Євангеліє по Няговському списку 1758 г.» (*И такъ ся блазнили жидове тоды и ище за едно слово*);

4) віддієслівний іменник *блазнитель* (цел. *блазнитель*) - «спокусник, ошуканець, шахрай» - наводиться за творами відомого письменника-полеміста І. Вишенського «Книжка Йоанна мниха Вишенского от святяга Афонския горы...» (*бііді/ть ли забвени овца, яко вслі(д) во(л)ковъ, блазнителе(и), злодієвъ и ро(з)бо(и)н(и)ко(в), по Х(с)ву гласїї и злы(х) діл а теле(и) несо(в), по Павлії, послідїїноіт*) та «Зачапка мудраго латынника з глупым русином в диспутацию» (*Што ми хвалиш... школы... коли в ней нет учителя Христа... але блазнитель... всім костелом... владіют*); а також за твором З. Копистенського «Палінодія» (*А на*

тыхъ, которыи бы тому Гаврилови, явному схисматикови, ... геретикови, блазнительеви... послушенство отдавали, корилися ему... вкладаетъ пени);

5) прикметник **блазнений** – «недобрий» – підтверджується контекстом із «Книжки Иоанна мниха Вишенского от святяга Афонския горы...» (та(к) вѣдайте, не то(л)ко очи здоровые, ока гнилого всмотреть и вѣдти могу. але и само тѣло це(р)ковное, то е(ст) и простые хрстіанс по Х(с)ву гла(с)у. сквернонача(л)ника изверечи, вѣдти и проклати вла(ст) имаю(т), да не с тым бла(з)нены(м) око(м) или пастыре(м) в ге(н)ную вни(й)дѣт) (СЛУМ, вип. 2, с. 111).

Отже, ілюстративні контексти, наведені у «Словнику української мови XVI – першої половини XVII ст.» на підтвердження значень ряду спільнокореневих **блазнь, блазнити, блазнитися, блазнитель, блазнений**, дозволяють припускати, що на активізацію слів цього гнізда

могли вплинути твори полемічної літератури, що здобули популярність у кінці XVI – на початку XVII ст. і могли перебувати в числі найбільш запотребуваних і читаних книг й упродовж кількох наступних століть.

І. Огієнко у своєму перекладі «Євангелія від Матвія» оминув спільнокореневі слова з коренем **-блазн-**. Гадаємо, що на вибір І. Огієнка могли вплинути насамперед два чинники: 1) загальна програмова настанова уникати церковнослов'янізмів, 2) настанова враховувати ті зміни, які відбулися в лексико-семантичній системі української мови станом на початок XX ст., зокрема – остаточний семантичний розрив дієслова **спокусити** та іменника **спокуса** із давніми **покусити** – «випробувати», **покуса** – «випробування», що співвідносилися зі значенням церковнослов'янського **искѣсити**.

За нашими спостереженнями, саме таке значення дієслова **искѣсити** проглядається ще в «Повісті врем'яних літ», порівн.:

Літописний текст	Переклад В. Яременка
<p>Посли же цареви възвратисѣа къ цареви, и съзва царь бояры, и ркоша же послании: «яко приходомъ к нему и вѣдохомъ дары, и не позрѣ на ня, и повелѣ схоронити». И рече единъ: «искуси и единою и еще, поели ему оружье». Они же послушаша его, и послаша ему меч и ино оружие. [И принесоша ему меч].</p>	<p>Посли ж грецькі повернулися до царя. І зібрав цар бояр, І розповіли послані: «Як прийшли до нього І піднесли дари, він і не глянув на них, А наказав сховати». І сказав один: «Випробуй його ще один раз: пошли йому зброю». Вони ж послушали його і послали йому меч та іншу зброю. І принесли Святославу меч.</p>
<p>(«Повість врем'яних літ», с. 114/115)</p>	
<p>І поча тужити Володимиръ, посылая по всемъ воемъ своимъ, и приде единъ мужъ старъ к нему, и рече ему: «княже, естъ у мене единъ сынъ дома менший, а съ четыре емъ вышель, а онъ дома: отъ дѣтства си своего нѣтъ кто имъ ударилъ: единою бо ми сварящу, оному же мнушую кожу, и разгнѣвася на мя, преторже черевии руками». Князь же се слышавъ и радъ бысть, и посла по нь борзо, и приведоша и ко князю, и князь повѣда ему вся; съи же рече: «княже! не вѣмъ, могу ли с него, да искусите мя: нѣтуть ли вола велика и силна?»</p>	<p>І засумував Володимир, до своїх всіх воїв посилав він. І прийшов до нього муж один, старий вже, І сказав йому: «Дома, княже, є у мене син найменший, Із чотирма я вийшов, а він дома, І з дитячих літ ніхто його не здужав. І один раз насварився був на нього, коли шкуру м'яв, І, розгнівавшись на мене, він руками шкуру перервав». І коли почув це князь, був дуже радий, І послав за ним і дуже швидко, І до князя привели його, І усе повідав йому князь. І сказав він: «Княже! Я не знаю, чи зумію його подолати, І випробуйте мене: чи нема вола, щоб був великий і сильний?»</p>
<p>(«Повість врем'яних літ», с. 192/193)</p>	

В українській мові кінця XVI – першої половини XVII ст. синонімічна співвіднесеність значення дієслів **кусити, покусити**, іменників **покуса, покушення** з церковнослов'янськими **искѣшаю** – «пробую, випробовую на власному досвіді», **искѣшеніє** – «набуття досвіду, випробування, проба» – ще зберігалася й була цілком

виразною, порівн. тлумачення в «Лексиконі...» П. Беринди: **искѣшаю: досвѣдчаю, пробѣю**. або **кѣшѣ, покѣшаю**; **искѣшеніє: досвѣдченъе, покѣшенъе, покѣса, проба** (ЛБ, с. 49);

У мові письменників XIX ст. ці значення для дієслів **покусити, покуситися** та іменника **покуса** – також іще живі, проте бачимо, що в лек-

сико-семантичній структурі іменника вже відбулася переінтеграція значень, внаслідок якої пізніше сформоване значення «спокуса, понада»

вийшло на перший план; порівняймо за відомостями перекладних словників, що виходили у Львові та Чернівцях:

«Малоруско-німецький словар» Є. Желєхівського і С. Недільського (1886 р.)		«Німецько-український словник» В. Кміцикевича (1912 р.)	
реєстрова частина	перекладна	реєстрова частина	перекладна
<i>Покуса</i>	<i>Versuchung;</i> <i>Versuch</i> (спроба), <i>einen Versuch machen</i> (спробувати) (Желєх., с. 687)	<i>Versuchung</i> <i>in Versuchung silhren</i> <i>in Versuchung kommen</i> <i>Versuch</i> <i>versuchen</i> <i>Versucher</i> <i>Versuchs</i> <i>Versuchweise</i>	спокуса, понада, спокушати, спокушатися, 1) спроба, стрібунок; 2) досвід, експеримент; 1) спробувати, трібувати; 2) спокушати; 3) пробувати свої сили (на полі літератури); спокусник; спробний, досвідний, експериментальний; на спробу; (Сл.Кміц., с. 567-568).
<i>Покусити, ся</i> (Куліш)	<i>sich erkiihnen</i> <i>trachten</i> (Желєх., с. 687)	<i>Erkiihnen</i> <i>trachten</i> <i>nach etw. trachten</i> <i>nach dent Leben trachten</i>	посміти, відважуватися, зважитися (Сл.Кміц., с. 162); старатися, допинатися, намагатися до чого, бажати; важити (чи на мою зброю); важити, наставати, чигати на жите (Сл.Кміц., с. 504).

Важливо підкреслити, що в Словнику Желєхівського дієслова *покусити, покуситися* наводяться за творами П. Куліша, а в тому переліку відповідників до них у німецькій мові та синонімів в українській, які подано і Є. Желєхівським, і В. Кміцикевичем, ще немає дієслів зі значенням «принаджувати, зваблювати тощо». У сучасній українській літературній мові фік-

суємо такі зміни: іменник *покуса* відійшов до пасивного фонду лексики - «Словник української мови» маркує його як *діал[ектне]*, а значення ототожнює зі спільнокореневим іменником *спокуса*. Проте при ближчому зіставленні тих контекстів і значень, які наводяться до кожного зі слів, можна пересвідчитися, що таке ототожнення - не цілком умотивоване, порівн.:

Покуса

покуса, діал. - спокуса (СУМ, VII, с. 56):

Погана доля не дрімала, Немов невольника, тебе вела.

Від зла до зла, - покусити підсувала

(Франко);

Над пропастю покус, в злих дум хвилині...

Буду при моїй дитині
(Уляна Кравченко);

Спокуса

1) те, що притягує до себе, вабить [контекст з поезії Я. Щоголева не дає виразного підтвердження цього значення), а в інших авторів субститути *спокуси* виступають: *графин з горілкою* (Н.-Лев.); *склянка гарячого чаю* (Шовк.); *горілка* (у Стельмаха)]; // *перев. мн.* що-небудь дуже звабливе на вигляд; щось смачне, красиве, принадливе; *базар <...> вабив до себе всіма своїми спокусами; багато було спокус по дорозі до школи* (Донч.);

// *потяг до чого-небудь, бажання оволодіти чим-небудь заманливим, звабливим: бажання взяти гроші* (Хотк.); *бажаня взяти собі чоботи* (Цюпа);

// *велике бажання зробити що-небудь: спокуса розповісти* (Головка); *спокуса велика - поговорити, побути разом з цікавими людьми* (Коцюбинський); *важко було стриматися від спокуси, хотілося <...> зчепитися з ворогом* (Хижняк);

// *те, що збуджує чуттєвий потяг: молодиця* (Н.-Лев.); *спокуса духмяної молодості* (Стельмах); *Від спокус земних я панцир маю, - Любов твою, незайману красу* (Нагнибіда);

2) *заст.* гріховне випробування; гріх. [Парвус:] *Тільки ж вислухати, як той поганин ображає бога і перемовчує — се теж спокуса* (Л. Укр.); *...святі борються з спокусами* (Вільде); *...боротьба Антонія з бісівськими спокусами* (Іст. укр. літ.) (СУМ, IX, с. 563)

Із загального змісту контекстів, поданих у СУМ до іменника *покуса*, впливає, що лексичне значення цього слова більш близьке до «життєві випробування», «злигодні життя», «боротьба зі злом», аніж - до «зваби». Сема «випробування», що споріднювала давні значення іменників *покуса* і *спокуса*, відтворюється у *застарілому* для слова *спокуса* значенні «гріховне випробування; гріх» (як бачимо, контексти до цього значення вказують і на ту сферу життя, в якій це значення зародилося й упродовж століть відтворювалося, - це церковно-релігійна сфера, духовна боротьба ченців із бісівськими підступами; звідси - й у польській мові зберігся вислів *bronic sic przedpokusq*).

До того ж і ряд фразеологічних зворотів, поданих у СУМ до іменника *спокуса* та дієслова *спокушати*, зберігають у своєму значенні зв'язок із семою «випробування», порівн.: *дали від спокуси {спокус}* - «щоб уникнути біди, неприємностей» (Ільченко, Бедзик) [адже такі життєві ситуації можуть мати для людини неприємні наслідки]; *біс {чорт, нечистий}* і т. ін.) *спокушає {спокусив}* кого, *заст.* - «хто-небудь не може утриматись від гріховних учинків» (Н. Лев.) [тобто - «хтось не витримує випробування, виявляється слабшим від нечистої сили»]; *спокушати долю* - «робити що-небудь, пов'язане із зайвим ризиком, небезпекою» (Л. Українка, Первомайський) [тобто - «піддавати себе небезпечним випробуванням»]. Ще більш виразно такий зв'язок виявляється при зіставленні відповідного звороту російської мови із тими його українськими еквівалентами, що їх подано в «Російсько-українському словнику сталих виразів» І. Виргана і М. Пилинської, порівн.: *рос. искушать {испытывать} судьбу* -укр. *спитувати {випробувати, вивіряти} долю* (Вирг., Пилин., с 811); порівн. також: *искушать, искусить* - «испытывать, изведывать, убеждаться опытами в образе действий или мыслей, чувств; // подвергать кого-либо испытанию; // соблазнять, прельщать, смущать соблазном, завлекать лукавством, ста-

ряться совратить кого с пути блага и истины» (Даль, 2, с. 52).

Важливо наголосити, що первинні значення як для іменника *спокуса* («випробування людини на її моральну силу утриматися від гріха»), так і для дієслова *спокушати* («випробовувати моральну силу людини»), засвідчено творами Лесі Українки - письменниці, віддаленої від П. Морачевського й П. Куліша на ціле покоління, порівн.: [Парвус:] *Тільки ж вислухати, як той поганин ображає Бога і перемовчувать - се теж: спокуса* (Л. Укр.); [Єпископ до неофітараба:] *Не спокушай його. Він простий духом, а Царство Боже для таких найближче* (Л. Укр.) [у СУМ значення дієслова сформульовано більш розлого: «схиляти до недозволених, небажаних учинків, хибних переконань, змушувати відходити від певного життєвого напрямку» (СУМ, IX, с 565)].

Значення дієслова *спокушати* та їх порядок у «Словнику української мови» відображають переінтеграцію його лексико-семантичної структури, порівн.: 1) викликати сильне бажання мати що-небудь, робити щось принаadne, вигідне, приємне і т. ін.; приваблювати; 2) *на що з інф.* принаджувати або спонукати, заохочувати до чого-небудь; 3) схиляти до недозволених, небажаних учинків, хибних переконань, змушувати відходити від певного життєвого напрямку.

У мовній свідомості П. Морачевського та П. Куліша слова *блазнь* - *блазнити* (з одного боку) та *спокуса* - *спокушати* (з іншого боку) зберігали свою давню семантичну спеціалізацію, тобто лексичне значення кожного з іменників (й, відповідно, дієслів) формувалося навколо окремого семантичного ядра. Так, іменник *блазнь* співвідносився з поняттями «помилка, відступ від добродесного життя, що веде до гріха»; а *спокуса* ~ з поняттями «випробування, яке потрібно витримати заради віри, щоб не впасти у гріх». Це припущення частково підтверджується й зіставленням перекладу І. Огієнка з тими контекстами, в яких уживали цих слів П. Морачевський та П. Куліш, порівн.:

Спокуса

Контексти з перекладу П. Морачевського	Контексти з перекладу П. Куліша	Контексти з перекладу І. Огієнка
<i>Впасти у спокусу</i>	<i>Ввійти в спокусу</i>	<i>Впасти на спробу</i>
<i>Бодруйте й моліться, щоб не впасти в спокусу. Дух бодрий, та тіло немощне</i> (Морачев., с 143).	<i>Пильнуйте та моліть ся, щоб не ввійшли в спокусу. Дух то охочий, тіло ж немощне</i> (Мт 26: 41).	<i>Пильнуйте й моліться, щоб не впасти на спробу, - бадьорий бо дух, але немічне тіло</i> (ів. Ог., с 39).

Спокусити

Контексти з перекладу 77. Куліша	Контексти з перекладу І. Огієнка
І каже жінка: «Змій спокусив мене, я й скоштувала» (1 М 3: 12).	А жінка сказала: «Змій спокусив мене, - і я їла» (їв. Ог., с 3).

Як бачимо, для поданих контекстів і П. Куліш, й І. Огієнко обрали те саме слово *спокусити* - у значенні, яке спеціально не сформульоване в СУМ, - «підвести до гріха, спонукати до гріховного вчинку». В сучасній українській літературній мові ця давня значення специфіка дієслова відійшла на дальший план його лексико-семантичної структури. На першому плані для дієслова *спокусити* виступає вже інше значення - «викликати сильне бажання мати що-небудь, робити щось принаadne, вигідне, приємне і т. ін.; приваблювати», а для імен-

ника *спокуса* - «те, що притягує до себе, вабить».

1.2. Складні іменники з першим компонентом лже- У тексті Кулішевого перекладу та в перекладі П. Морачевського спостерігаємо використання складних іменників з першим церковнослов'янським компонентом *лже-*, що має значення «несправжній, неправдивий»: *лжепророк*, *лжесвідок*, *лжехрист*. У перекладі І. Огієнка їх замінено відповідно словосполученнями та складним словом: *неправдивий пророк*, *христ неправдивий*, *кривосвідок*, порівн.:

Контексти з перекладу 77. Морачевського	Контексти з перекладу П. Куліша	Контексти з перекладу І. Огієнка
<i>Лжехрист</i> , <i>лжепророк</i>	<i>Лжехрист</i> , <i>лжепророк</i>	<i>Христ неправдивий</i> , <i>неправдивий пророк</i>
<i>Бо встануть лжехристи і лжепророки, і покажуть ознаки великі й чудеса, щоб отуманити, коли можна буде, й вибраних</i> (Морачев., с 127).	<i>Устануть бо лжехристи й лжепророки, й даватимуть ознаки великі й дива, щоб, коли можна, звести й вибраних</i> (Мт 24: 24).	<i>Бо постануть христи неправдиві, і неправдиві пророки, і будуть чинити великі ознаки та чуда, що звели б, коли б можна, і вибраних</i> (їв. Ог., с 35).
<i>Лжесвідок</i>	<i>Лжесвѣдок</i>	<i>Кривосвідок</i>
<i>І не знаходили; і хоч багато лжесвѣдків підступало, не знайшли. На останок підійшовши два лжесвѣдки</i> (Морачев., с 146).	<i>І не знайшли. І коли багато лжесвѣдків поприходило, не знайшли. Опісля ж, приступивши два лжесвѣдки</i> (Мт 26: 60).	<i>І не знаходили, хоч кривосвѣдків багато підходило. Аж ось накінець з 'явилися двоє</i> (їв. Ог., с 40).

У сучасній українській літературній мові складні іменники з першим компонентом *лже-* представлені незначною кількістю слів, проте вони охоплюють різноманітні сфери суспільного життя. Так, до реєстру «Словника української мови» входить ряд слів, пов'язаних зі сферою науки: *лжевченість* - «несправжня, показна вченість», *лжевчення* - «мнине, облудне вчення»; *лженаука* - «те, що не є справжньою наукою, але видається за неї», *лженауковий* - «який не відповідає вимогам науки; ненауковий», *лжетеорія* - «несправжня, основана на хибних засадах, теорія»; зі сферою громадсько-політичного життя: *лжепатріотизм* - «несправжній, удаваний патріотизм», *лжепатріотичний* - «стос, до лжепатріотизму; удавано патріотичний»; зі сферою права та юриспруденції: *лжеприсяга* - «брехливе або фальшиве, неправдиве свідчення суду або слідству під присягою», *лжесвідок*, *юр.* - «той, хто дає брехливі або фальшиві, неправдиві свідчення», *лжесвід-*

чення, *юр.* - «дія за знач, лжесвідчити», *лжесвідчий*, *юр.* - «стос, до лжесвідчення», *лжесвідчити*, *юр.* - «давати брехливі або фальшиві, неправдиві свідчення» (СУМ, IV, с 481-482). Серед них - і два іменники, використані у перекладі Євангелія від Матвія: *лжепророк* - «той, хто видає себе за пророка» (ілюструється контекстом із творів Лесі Українки: [1-й з прохачів:] *Наша старшина не встояла б віч-на-віч проти тебе*. [3-й з прохачів:] *Один твій погляд скине лжепророків!*); до іменника *лжесвідок* не наведено ілюстративного контексту.

У російській мові порівняно більше таких складних слів, що містять початкову частину *лже-* (у значенні «ложный, лживый, не истинный, не подлинный, поддельный или подмененный, притворный, и вообще подложный») і при цьому тематично співвідносяться з церковно-релігійною сферою, напр.: *лжеапостоль*, *лжеучитель*, *лжехрист*, *лжепоп*, *лжемонах*, *лжепророк*, *лжецарь*. Усі вони мають спільний

семантичний компонент «обманщикъ или само-званецъ, съ коварнымъ замысломъ принимающий званіе, санъ, имя и видъ названныхъ личностей» (Даль, 2, с. 241). Можливо, що саме на тлі такого зіставлення І. Огієнко вдався до слова *криво свідок*, яке має й історичні, й народнорозмовні конотації, порівн. із давнім традиційним зворотом української мови *криво свідчити* - «казати неправду, виступаючи свідком» (СУМ, IV, с. 340; контекст з історичного роману П. Загребельного «Диво»). Окрім того, в українській мові є й ряд інших складних слів, у яких першим компонентом виступає прислівник *криво*, що співвідноситься з поняттями «фальш», «лицемірство», «неправда»: *криводушити* - «бути нещирим, лицемірним»; *криводушний* - «який кричить душею; лицемірний, підступний»; *криводушність* - «властивість за знач., криводушний»; *кривоприсяга* - «фальшива, лицемірна присяга»; *кривоприсяжний* - «який фальшиво присягав; лицемірний»; *кривоприсяжник* - «той, хто фальшиво присягав; лицемір, ошуканець» (СУМ, IV, с. 340-341). Проте варто зауважити, що й складні слова з компонентом *лже-* мають відповідне лексичне тло - це іменник

лжа, заст. (СУМ, IV, с. 482; ілюстративні контексти з творів Лесі Українки, О. Ільченка); прикметник *лживий, заст.*, (СУМ, IV, с. 483; автори контекстів - С. Скляренко, А. Малишко, М. Рильський), а також *олжа, книжн., заст.* - «брехня», фонетичний варіант іменника *лжа*, що виступає у характерних контекстах екзистенційної тематики (Леся Українка: *Він хоче нас заплутати у невід, що сплів сам князь олжі*; М. Рильський: *Дві сили на землі: одна зорить в минуле, їй рабство - н'дестал, олжа - підпора їй, - А перед другою - пісень всесвітніх гули, Сади майбутнього і творчості прибій*) (СУМ, V, с. 688). Співвіднесеність наведених слів із поетичними текстами та творами з історичного минулого України (загалом - із книжним стилем) цілком припускає їх стильову доречність і в перекладі Євангелія.

1.3. Синонімічні іменники хула - богозневага. Зіставлення відповідних контекстів виявило, що іменник-церковнослов'янським *хула*, використаний у перекладі П. Куліша та П. Морачевського, І. Огієнко замінив на складний іменник *богозневага*, порівн.:

Переклад П. Морачевського	Переклад П. Куліша	Переклад І. Огієнка
<i>Хула</i>	<i>Хула</i>	<i>Богозневага</i>
<i>Тоді первосвященик розідрав одесу свою, кажучи: Він сказав хулу! Яких ще треба нам свідків? Ось тепер ви чули хулу Його (Морачев., с. 147).</i>	<i>Тоді архиерей роздер одесу свою, кажучи: Ось сказав хулу; на що нам іще свідків? Ось тепер чули хулу Його (Мт 26: 65).</i>	<i>Тоді первосвященик роздер одесу свою та й сказав: «Він богозиеважив! Нащо нам іще свідки потрібні? Ось ви чули тепер Його Богозневагу!» (Ів. Ог., с. 40).</i>

У «Словнику української мови» іменник *хула* виступає як лексема книжного вжитку зі значенням «те, що ганьбить, знеславлює, осуджує кого-, що-небудь; осуд, ганьба». До нього наведено ілюстративні контексти з творів Т. Шевченка (*Хвали нікому, А кров, та сльози, та хула, Хула всьомуї*) та В. Симоненка (*Коли б усі одурені прозріли, Коли б усі убиті ожили, То небо, від прокльонів посіріле, Напевне б, реннуло від сорому й хули*). Іменник *хула* входить до складу сталого мовного звороту *нести хулу* - «ганити, ганьбити» - з посиланням на контекст із творів Панаса Мирного (СУМ, XI, с. 172). У наведених контекстах із перекладу «Євангелія від

Матвія» бачимо синонімічний до нього зворот *казати хулу* - «зганьбити, зневажити словом», який в І. Огієнка замінено новотвором *богозневажити*. У дієслові *богозневажити* доречно й прозоро виступає сема «Бог», що в іменнику *хула* виступає як прихована через непохідність і непрозорість основи цього церковнослов'янська.

Зіставлення відповідних контекстів виявляє й інший цікавий факт: збіжність перекладів П. Морачевського і П. Куліша у використанні іменника *хула* й розбіжність між усіма трьома перекладачами у використанні спільнокореневого із ним дієслова *хул йти*, порівн.:

Переклад П. Морачевського	Переклад П. Куліша	Переклад І. Огієнка
<i>Глузувати</i>	<i>Хулити</i>	<i>Лихословити</i>
<i>Ті, що проходили поуз Його, глузували з Нього, похитуючи головами своїми (Морачев., с. 153).</i>	<i>Мимойдучі ж хулили Його, киваючи головами своїми (Мт 27: 39).</i>	<i>А хто побіч проходив, Його лихословили та головами своїми хитали (Ів. Ог., с. 42).</i>

У «Словнику української мови» дієслово *хулити* - «ганьбити, знеславлювати, осуджувати кого-, що-небудь» - маркується як *книжне* й ілюструється контекстами з творів Л. Мартовича, М. Стельмаха (СУМ, XI, с 172). Дієслово *глузувати* - «уїдливо насміхатися; висміювати когось або щось» - належить до загальноживаних й ілюструється контекстами з творів Є. Гребінки, Г. Квітки-Основ'яненка, М. Рильського (СУМ, II, с 87). До дієслова *лихословити* - «вживати грубі, дошкульні слова і вирази щодо кого-небудь» - подано контекст із творів І. Нечуя-Левицького (СУМ, IV, с 499). Якщо зважити на авторство контекстів, то виглядає, що дієслово *хулити* - більш типове для письменників, пов'язаних із південно-західним наріччям, а два інші дієслова характерні для письменників-східняків. Цей факт міг вплинути на вибір І. Огієнка. Проте, гадаємо, вибір П. Куліша був більш умотивований, адже семантично всі три дієслова - *хулити*, *глузувати*, *лихословити* - не тотожні. І це виразно виявляють ті тлумачення, які подано в СУМ. Тонкі се-

мантичні відтінки, закріплені в лексичному значенні дієслова *глузувати*, характеризують дію як таку, що відбувається зазвичай в більш-менш однорідному середовищі, в побутовому спілкуванні (напр. *старші діти глузують з менших; дівчата глузують з парубків*) і не має на меті зневаги чи глибокої, крайньої образи гідності того, з кого *глузують*. Дієслово *лихословити* має більш вузьке значення - «виявлення зневаги через лайливі, грубі слова та вислови, що можуть зачіпати людську гідність і бути виявом зневаги до людини», проте не містить спеціального семантичного компонента, що вказував би на об'єкт, стосовно якого така дія не дозволена і має ознаки гріха. І лише дієслово *хулити* називає дію гріховну, що принципово саме для біблійного тексту.

1.4. Синонімічні дієслова *сквернити* - *опоганювати*; *скорбіти* - *сумувати*. Дієслова-церковнослов'янізми *сквернити*, *скорбіти*, що послідовно вживаються у перекладах П. Куліша та П. Морачевського, в І. Огієнка замінено на *опоганювати* та *сумувати*, порівн.:

Контексти з перекладу П. Морачевського	Контексти з перекладу П. Куліша	Контексти з перекладу І. Огієнка
Сквернити	Сквернити	Опоганювати
<i>От що сквернить чоловіка, а їсти невмитими руками - се чоловіка не сквернить</i> (Морачев., с 78).	<i>Оце, що сквернить чоловіка; а їсти, не помивши рук, се не сквернить чоловіка</i> (Мт 15: 20).	<i>Оце те, що людину опоганює. А їсти руками невмитими, - не опоганює це людини</i> (їв. Ог., с 23).
Скорбіти	Скорбіти	Сумувати
<i>І взявши з собою Петра та обох синів Зеведеєвих, почав скорбіти й тужити</i> (Морачев., с 142).	<i>І взяв із собою Петра та двох синів Зеведеєвих, і почав скорбіти та вдавватись у тугу</i> (Мт 26: 37).	<i>І, взявши Петра й двох синів Зеведеєвих, зачав сумувати й тужити</i> (їв. Ог., с 39).

У «Словнику української мови» дієслово *сквернити* - «оскверняти» маркується як *книжне*, з посиланням на контексти з творів Т. Шевченка (*Умийтеся; образ Божий багном не скверніте*), М. Старицького та М. Рильського (СУМ, IX, с 258); у словнику Грінченка це слово зафіксоване й проілюстроване цим самим контекстом із Шевченкового твору (Сл. Гр., 4, с. 133). Окрім дієслова *сквернити*, до реєстру СУМ входить чималий ряд спільнокорених слів, що представляють усі повнозначні частини мови й виявляють розвинуту сполучуваність основи *скверн-* з афіксальними морфемами. Така сполучуваність могла постати на ґрунті церковнослов'янської мови, проте засвоїлася українською книжною мовою старого періоду й збереглася в сучасній українській літературній мові:

скверна, *книжн.*, *заст.* - «що-небудь мерзенне, порочне; те, що викликає огиду» (кон-

текст із творів М. Рильського); *сквернений*, *книжн.*, *заст.* - *дієприкм. нас. мин. ч.* (контекст із творів М. Рильського); *скверний*, *книжн.*, *заст.* - «порочний; поганий» (контекст із творів Г. Квітки-Основ'яненка); *сквернитель*, *книжн.*, *заст.* - «осквернитель» (контекст із творів П. Загребельного); *скверно*, *книжн.*, *заст.* - «*присл. до скверний*» (контекст із творів Панааса *Мирного*); *сквернота*, *книжн.*, *заст.* - «мерзота» (контекст із творів І. Манжури (СУМ, IX, с 258); *оскверняти*, *книжн.*, має кілька значень, одне з яких спеціально марковане: 1) *рел.* «порушувати чистоту, святість кого-, чого-небудь; опоганювати» (контексти з творів Т. Шевченка: *Во ім'я господа Христа І матері його святої Ляхи прийшли на нас войною! Святиє божеї міста! Ксьондзи скажені осквернили!*, М. Стельмаха, О. Довженка); 2) «глумитися над чим-небудь високим, чистим» (контексти з творів М. Стельмаха, І. Кочерги); *осквер-*

нятися, книжн. - «ставати оскверненим» (контекст із творів М. Старицького (СУМ, V, с 768).

Відомості «Словника української мови» переконують у тому, що похідні від церковнослов'янська *скверна* вживалися у творах багатьох письменників XIX ст., а головне - були характерними для поетичного стилю Т. Шевченка. Дієслово ж *опоганювати*, яке І. Огієнко вжив у переносному значенні - «неславити, ганьбити кого-, що-небудь, принижуючи, плямуючи чимось; оскверняти», - має нижчий ступінь поширення й словотвірної адаптації в українській мові: в СУМ воно наводиться з посиланням лише на двох авторів - І. Нечуя-Левицького та О. Гончара (СУМ, V, с 719).

Щодо дієслів-синонімів *скорбіти* та *сумувати* варто підкреслити різний ступінь інтенсивності дії, яку вони називають, порівн.: *скорбіти* - «дуже печалитися, тужити» (зазвичай за тим, що навіки втрачене й чого не можна повернути) та *сумувати* - «пройматися почуттям суму, журби; удаватися в тугу, журитися». Окрім того, дієслова різняться й стилістично: *скорбіти*, *скорбувати* належить до слів *рідко* [вживаних] і *книжних* (що підтверджується ілюстративними контекстами з творів Марка Вовчка (...*скорбіючи та сумуючи...*), М. Старицького (...*скорбіти по рідній стороні*), Г. Хоткевича (*скорбує душа...*), П. Воронька (СУМ, IX, с 297), а *сумувати* - не має спеціального стильового маркування. Стилiстичну й семантичну специфіку дієслова *скорбіти* виявляють і спільнокореневі слова, порівн.: *скорб*, *уроч.* - «скорбота»; *скорбота* - «почуття, викликане глибокими переживаннями, стражданнями; печаль, сум»; *перев. мн.* «те, що викликає глибокі переживання,

страждання, нещастя, лихо, прикрість, є їх причиною»; *скорботний*, *заст.* - «пов'язаний з трауром; траурний» та ін. (СУМ, IX, с 297). До того ж слова цього гнізда узвичаїлися в народнопоетичних текстах: церковнослов'янським *скорбіти* словник Грінченка наводить з посиланням на записи «Народних обрядів і пісень Лубенського повіту» В. Милорадовича: / *щоб росло - не боліло, й на серденьку не скорбіло* (Сл. Гр., 4, с. 140), а похідний іменник *скорботонька* в СУМ має позначку на/?[одно]-иоет[ичне]: *Ой не піду, мати, додомоньку спати: Є на серці скорботонька, далеченько знати* (укр. нар. пісня); *Мертве море не таке гіркеє, Як моя скорботонька* (А. Кримський) (СУМ, IX, с 298). Отже, за вживанням цього слова у «Євангелії від Матвія» в перекладах і П. Морачевського, і П. Куліша проглядається давня традиція.

Дієслово *сумувати*, якому надав перевагу І. Огієнко, природно, було відоме П. Кулішеві, адже з-поміж ілюстративних контекстів у «Словнику української мови» саме контекст із його роману «Чорна рада» виступає на першому місці: *Так йому обридло все в господі і в полі, як приборканому степовому птаху. Сумує та й сумує козак* (СУМ, IX, с 841), проте співвіднесеність цієї дії - інша: вона передає такий емоційний стан людини, який не пов'язаний з глибокими стражданнями.

1.5. Синонімія прикметника *многий* та прислівника *багато* виявляється у їх субстантивованих формах і яскраво характеризує книжну стилістику перекладів П. Морачевського та П. Куліша - з одного боку, й певну стильову нейтральність перекладу І. Огієнка - з іншого боку, порівн.:

Контексти з перекладу П. Морачевського	Контексти з перекладу П. Куліша	Контексти з перекладу І. Огієнка
<i>Многий</i>	<i>Многий</i>	<i>Багато</i>
<i>І вийшовши з гробів після воскресення Його, увійшли в святий город і явились многим</i> (Морачев., с 155).	<i>І, вийшовши з гробів після воскресення Його, поприходили у святий город, і показались многим</i> (Мт 27: 53).	<i>А з гробів повиходивши, по Його воскресенні, до міста святого ввійшли, і багатьом із'явились</i> (їв. Ог., с 43).

Відомості «Словника української мови» дозволяють визнати більш умотивованим вибір П. Морачевського та П. Куліша. Так, прикметник *многий* - «численний», а також у *знач. ім. многі* - «багато хто» маркується як *застарілий*, що цілком узгоджується зі стилістикою конфесійного тексту (СУМ, IV, с 766; ілюстративні контексти наведено з творів І. Котляревського, Марка Вовчка, Лесі Українки, І. Франка). Окрім того, творчість українських письменників - від кінця XIX ст. до нашого часу - за-

свідчує збереження традиційно-книжного використання й спільнокореневого прислівника *много* та утворених на його основі складних слів в урочистому, піднесеному стилі. І це яскраво ілюструє «Словник української мови» (IV, с 766-767), порівн.: *много*, *заст.* - «багато» (М. Рильський); *многоводний*, *рідко* - «який має багато води; повноводий» (М. Рильський - *многоводний океан*); *многогранний* (П. Тичина); *многоликий*, *поет.* - «те саме, що багатолікий» (Л. Забашта); *многоликість*; *многолітній*,

рідко - «те саме, що багаторічний» (М. Чернявський, О. Довженко); *многолюден, рідко* - «скупчення людей» (Є. Ільченко, П. Колесник); *многолюдний, рідко* - «те саме, що багатолюдний» (П. Тичина); *многомовний, рідко* - «те саме, що багатомовний» (П. Тичина); *многострадний, уроч., рідко* - «те саме, що многостраждальний» (П. Грабовський -земля **многострадна**; М. Рильський - **тінь многострадна** Франкова); *многостраждальний, уроч.* - «те саме, що багатостраждальний» (О. Довженко - **многостраждальний народ**); *многотрудний, уроч.* - «який вимагає великих зусиль, несе в собі велике напруження; дуже важкий» (радян. джерела).

У словопоказчику до поетичних творів І. Франка слова із коренем *мног-* представлені не лише простою основою - *многість, много, многота*, а й рядом складних прикметників з першим компонентом *мног-*, напр.: *многотерпеливий, многотрудний, многоумний, многохьтросний, многоцвітний, многоцінний, многотумний, многоязычний* [3, 125]. У рецензії на одинадцять видання поеми «Лис Микита», що побачило світ 1941 р. у Кракові, В. Сімович наголошував на недоцільності заміни *много* на *багато*, коли тематика тексту потребує архаїчного слова: «А вже ніяк не треба було замінювати старого слова "много" новим "бага-

то". Воно правда, тепер уже ми вживаємо цього слова рідко, хіба в термінології (*многокутник*, напр.), але ж коли Лис говорить про сповідь, то тут **не** можна вжити іншого слова, а тільки архаїчного. Хіба ж заступить Франкову церковну фразу Лиса-брехуна, що нібито кається: "много, много я грішив" - новий вислів "багато я грішив"?» [8, 374]

Ще варто додати, що і прикметник *многий*, і прислівник *много*, хоч і книжного походження, проте віддавна прищепилися на народнорозмовному Ґрунті, про що свідчать колядки, записані П. Чубинським: *Даруй, Боже, многі літа цьому господару* (Сл. Ґр., 2, с. 436).

Отже, вмотивованість вибору варто визнати за П. Морачевським та П. Кулішем, адже перекладні спиралися й на народнопоетичну, й на церковно-книжну традицію вживання в українській мові церковнослов'янїзмів *многий, много* та виявили при цьому письменницьку інтуїцію щодо майбутньої долі цих слів в українській поезії.

1.6. Синонімічні дієслова на позначення дії мовлення виявляють відмінність між лексичним вибором усіх трьох перекладачів (як це можна було вже спостерегти на прикладі дієслів *глузувати -хулити -лихословити*, що також називають дію, яка виражається й сприймається головним чином через мовлення), порівн.:

Контексти з перекладу П. Морачевського	Контексти з перекладу П. Куліша	Контексти з перекладу І. Огієнка
<i>Говорити</i>	<i>Глаголати</i>	<i>Промовляти</i>
<i>З того часу почав Ісус проповідувати й говорити: покайтесь, бо Царство Небесне наближилось</i> (Морачев., с 16).	<i>З того часу почав Ісус проповідувати й глаголати: Покайтесь, наближилось бо царство небесне</i> (Мт 4: 17).	<i>Із того часу Ісус розпочав проповідувати й промовляти: «Покайтеся, бо наближилось Царство Небесне»</i> (їв. Ог., с 6).
<i>Кажучи</i>	<i>Глаголючи</i>	<i>Сказати</i>
<i>Петр каже: аяк же. І як він увійшов у господу, то Ісус попередив його, кажучи: як тобі здається, Симоне? Царі земні з кого беруть данину, або податі? з своїх синів, чи з чужих?</i> (Морачев., с 89).	<i>Каже: Так. І як увійшов у господу, попередив його Ісус, глаголючи: Що ти думаєш, Симоне? з кого земні царі збирають данину! з своїх синів, чи з чужих?</i> (Мт 17: 25).	<i>Він відказує: «Так». І як він увійшов до дому, то Ісус попередив його та сказав: «Як ти думаєш, Симоне: царі земні з кого беруть мито або податки: від синів своїх, чи чужих?»</i> (їв. Оп, с. 26).
<i>Говорити</i>	<i>Глаголючий</i>	<i>Казати</i>
<i>Як він ще говорив, ось хмара ясна заслонила їх, і почувсь голос з хмари, що говорив: се Син Мій улюблений: в Йому Моє благоволеніє: Того слухайте</i> (Морачев., с 86).	<i>Ще він говорив, аж ось ясна хмара отінула їх, і ось голос із хмари глаголючий: Се Син мій любий, що я Його вподобав; Його слухайте</i> (Мт 17: 5).	<i>Як він ще говорив, ось хмара ясна заслонила їх, і ось голос із хмари почувсь, що казав: «Це Син Мій Улюблений, що Його Я вподобав. Його послухайтеся!»</i> (їв. Ог., с. 25).
<i>Мовити</i>	<i>Ректи</i>	<i>Сказати</i>
<i>Ісус же, відповідаючи йому, мовив: зостав тепер, бо так повинно нам усяку правду вчинити. Тоді допустив Його</i> (Морачев., с 13).	<i>Відказуючи йому Ісус, рече до него: Допусти тепер, бо так годить ся нам чинити всяку правду. Тоді допустив його</i> (Мт 3: 15).	<i>А Ісус відповів і сказав йому: «Допусти це тепер, бо так годиться нам виповнити усю правду». Тоді допустив він Його</i> (їв. Ог., с. 5).

Зіставлення відповідних контекстів показує, що П. Морачевський надав перевагу загально-вживаним міжстильовим синонімам *говорити, казати, мовити*. П. Куліш використав стилістично марковані церковнослов'янізми *глаголати, ректи*. І. Огієнко, подібно до П. Морачевського, обирає міжстильове *казати, сказати*, а також семантично спеціалізоване *промовляти*, що містить необхідні семантичні компоненти, які споріднюють його значення з однорідним присудком того речення, в якому це дієслово виступає, - з дієсловом *проповідувати*. До таких семантичних компонентів належать: «говорити, проказувати що-небудь уголос, часом звертаючись до когось; усно висловлювати думки»; «впливати певним чином на розум, почуття, уяву тощо»; «прівіщати» (СУМ, VIII, с 235).

Використання дієслів *ректи, глаголати* в перекладі П. Куліша було системним, оскільки в перекладі інших книг Біблії («Друга книга Мойсея», «Книга пророка Єремії») спостерігаємо й похідні від них *прорікати, вирікати; возглаголати*, й певну симетрію у їх вживанні в межах того самого контексту, напр.: *Грече їм: Се те слово, що глаголе Господь: Завтра субота в нас, опочивок святий Господеві (2 М 16:23); І покликав Господь Мойсея, і рече: Так дому Яковому купи з Ізраїлем ти возглаголеши (2 М 19:3); Грече Господь Мойсейові: Ійди, здіймайсь ізвідсі, ти й люде, що ведеш з Єгипецької землі <...>, глаголючи: Насінню твоїму оддам її (2 М 33: 1); Грече Мойсей Господеві: Дивись, глаголав еси мені (2 М 33: 12); І справдить слова твої, що прорік еси (Єр 28: 6); Однак же вислухай іще се слово, що я виречу при тобі й при всіх людях (Єр 28: 7) та ін.* В одному з контекстів спостерігаємо заміну церковнослов'янізму *глаголати* на загально-вживане *промовляти*: *Грече Господь Мойсейові: І те, що промовив еси, сотворю (2 М 33: 17).*

У «Словнику української мови» дієслово *ректи* подане зі стильовими ремарками *заст[аріле], поет[ичне]* та ілюстративними контекстами з творів Т. Шевченка, І. Франка (СУМ, VIII, с 497). Похідне дієслово *вирікати* маркується як *заст[аріле]* у значенні «те саме, що виголо-

шувати» з посиланням на збірку М. Номиса (СУМ, I, с 471), що також підтверджує вищий ступінь засвоєності дієслів цього гнізда в українській мові. Дієслово *прорікати* не має стильових обмежень, проте обмежене семантично: воно має таке лексичне значення, яке містить семи співвіднесеності зі сферою релігії, віри в Бога - «пророкувати волю Божу»; вживання слова підтверджується творами Лесі Українки (СУМ, VIII, с 270).

Церковнослов'янізм *глаголити* не входить до реєстру «Словника української мови». У ньому зафіксовано лише іменник *глагол* - «мова, слово», зі спеціальним маркуванням *ц.-с. [церковнослов'янське]* та з ілюстративним контекстом із твору І. Франка (СУМ, II, с 78). Використання цього іменника П. Кулішем простежуємо на прикладі контексту із його «Історичного оповідання»: *Учителем київської купки послідувателів проповідника глаголів життя вічного був сам він (Куліш I, с 360).* Як бачимо, це слово постає не ізольованою одиницею, а входить до складу книжного фразеологічного звороту *глаголи життя вічного*. У використанні церковнослов'янізму *глаголати* П. Куліш міг спиратися і на традицію староукраїнської мови, і на стилістичні пошуки свого письменницького покоління (порівн. й у Т. Шевченка: *Колись будем і по-своєму глаголать*, хоч у цьому контексті дієслово надає контекстові трохи інакшого стильового звучання - піднесено-саркастичного).

1.7. Короткі і повні форми прикметників виступають характерною ознакою перекладів П. Морачевського і П. Куліша - з одного боку, й перекладів І. Огієнка - з іншого. За нашими спостереженнями, найбільш послідовний у вживанні коротких форм прикметників П. Куліш: у своєму перекладі він використовує і такі прикметники, які типові для фольклорних та пісенних текстів, - як *повен* (напр., *Діток повен куток* (Номис), *Пливе човен води повен*), і такі, що мають книжне походження, - *благословен, вірен, подібен*. І. Огієнко найбільш послідовний у використанні повних форм. У П. Морачевського трапляються і повні, й короткі форми, порівн.:

Контексти з перекладу П. Морачевського	Контексти з перекладу П. Куліша	Контексти з перекладу І. Огієнка
<i>Благословен</i>	<i>Благословен</i>	<i>Благословенний</i>
<i>Народ же, що йшов попереду і вслід за Ним, кричав, кажучи: Осанна (спасення) Синові Давидовому! Благословен, хто йде в ім'я Господнє! Осанна у високостях (Морачев., с 106).</i>	<i>Народ же, що йшов попереду й позаду, покликуював, говорячи: Осанна сину Давидовому: Благословен грядущий в ім'я Господнє; Осанна на вишинах (Мт21: 9).</i>	<i>А народ, що йшов перед Ним і позаду, викрикував, кажучи: «Осанна Сину Давидовому! Благословенний, хто йде у Господнє Ім'я! Осанна на висоті!» (Ів. Ог., с 30).</i>

Контексти з перекладу П. Морачевського	Контексти з перекладу П. Куліша	Контексти з перекладу І. Огієнка
Вірний	Вірен	Вірний
Сказав же йому пан його: гаразд, слуго добрий і вірний! у малому ти був вірний , над великим тебе поставлю; увійди в радість пана твого (Морачев., с 134).	Рече ж до него пан його: Гаразд, слуго добрий і вірний: у малому був сси вірен , над многим поставлю тебе. Увійди в радости пана твого (Мт 25: 21).	Сказав же йому пан: «Гаразд, рабе добрий і вірний! Ти в малому був вірний , над великим поставлю тебе, - увійди до радощів пана свого!» (їв. Ог., с 37).
Повен	Повен	Наповнитися
І як став він повен , витягли на беріг і, сівши, вибрали що добре в посудину, а негодяще геть викинули (Морачев., с 69).	Як же став повен , то витягли його на беріг, і посадивши, вибрали, що добре, у посуд, а що погане, те геть по-викидали (Мт 13: 48).	Коли він наповниться , тягнуть на берег його і, сівши, вибирають до посуду добре, непотріб же геть викидають (їв. Ог., с 20).
Подібен	Подібен	Подібний
А Він сказав їм: тим же то всякий книжник, навчений про Царство Небесне, подібен до чоловіка-господаря, що з скарбу свого виносить нове й старе (Морачев., с 69).	Він же рече їм: Тим же то кожен письменник, навчений про царство небесне, подібен чоловікові господареві, що виносить із свого скарбу нове й старе (Мт 13 52).	І він їм сказав: «Тому кожен книжник, що навчений про Царство Небесне, подібний до того господаря, що з скарбниці своєї виносить нове та старе» (їв. Ог., с 21).

З наведених коротких форм прикметників лише одна має в «Словнику української мови» окрему статтю. Це форма *благословен*, яка в ролі присудкового слова маркується як *заст[аріле]* – «те саме, що благословенний» у значеннях «щасливий, радісний» (*заст.*), «гідний слави; прославлений, славний» (*уроч.*). Контексти, наведені для ілюстрації цього слова, виразно виявляють його стилістичну функцію творити піднесений, урочистий колорит мовлення: / *благословен я був між золотим сонцем і зеленою землею* (Коцюбинський), *Благословен той день і час, Коли прослалась килимами Земля, яку сходив Тарас Малими босими ногами* (Рильсь-

кий) (СУМ, I, с 194). Як бачимо, ці контексти взято з творів письменників, значно молодших за П. Куліша, проте стилістика використання форми *благословен* у них однакова. Можна припускати, що коротким формам прикметників П. Куліш відводив спеціальну роль – бути засобами стильового увиразнення саме біблійного тексту й протиставлення його текстам інших стилів.

1.8. Приклади збіжного слововживання церковнослов'янізмів у всіх трьох перекладачів стосуються, за нашими спостереженнями, лише кількох слів -*уста, утроба, погибель, лукавий, нагий, блаженний, порівн.*:

Контексти з перекладу П. Морачевського	Контексти з перекладу П. Куліша	Контексти з перекладу І. Огієнка
Уста	Уста	Уста
Люде сі наближаються до Мене устами своїми, і шанують Мене язиком, а серце їх далеко від Мене (Морачев., с. 76).	Народ сей приближується до мене губами своїми, їстами мене шанує, серце ж їх далеко від мене (Мт 15:8).	Оці люди устами шанують Мене, серце ж їхне далеко від Мене] (їв. Ог., с. 22).
Утроба	Утроба	Утроба
Ось Діва прийме в утробі й породить Сина, і дадуть Йому імя Еммануїл, що значить: з нами Бог (Морачев., с 6).	Ось дїва матиме в утробі , і вродить сина, і дадуть йому імя Емануїл, що перекладом є: З нами Бог (Мт 1: 23).	Ось діва в утробі зачне, і Сина породить, і назвуть Йому Ймення Еммануїл, що в перекладі є: З нами Бог (їв. Ог., с. 1).
Лукавий	Лукавий	Лукавий
Рід лукавий і прелюбодійний ознаки шукає, і ознаки не дасться йому, окрім ознаки Йони пророка. І покинувши їх, одійшов (Морачев., с. 81).	Кодло лукаве та перелюбне ознаки шукає; а ознака не дасться йому, хіба тільки ознака Нони пророка. І, покинувши їх, пійшов (Мт 16: 4).	Рід лукавий і перелюбний шукає ознаки, та ознаки йому не дадуть, окрім ознаки пророка Йони. І, їх полишивши, Він відійшов (їв. Ог., с. 23).

Контексти з перекладу П. Морачевського	Контексти з перекладу П. Куліша	Контексти з перекладу І. Огієнка
Нагий	Нагий	Нагий
Странником був, і не прийняли Мене; нагим , і не одягли Мене, недужим і в темниці, і не одвідали Мене (Морачев., с 137).	Був чужиницею, і не прийняли мене; нагим , і не з'одягли мене; недужим і в темниці, і не одвідали мене (Мт 25: 43).	Мандрівником Я був - і не прийняли ви Мене, був нагий - і не зодягли ви Мене, слабій і в в'язниці - і Мене не відвідали ви (їв. Ог., с 38).

Усі з наведених церковнослов'янізмів представлено в реєстрі «Словника української мови» з відповідним стильовим маркуванням. На їх вибір І. Огієнком могла вплинути їх більша, порівняно з дієсловами-церковнослов'янізмами, узвичаєність в українській літературній мові нового періоду.

Попередній аналіз індивідуальних підходів у виборі лексики української мови, що їх виявляють у своїх перекладах «Євангелія від Матвія» П. Морачевський, П. Куліш, І. Огієнко, дозволяє стверджувати, що в перекладі П. Куліша та П. Морачевського традицію вживання церковнослов'янізмів витримано більш послідовно, ніж у перекладі І. Огієнка. Історичну й потенційну стилістику церковнослов'янізмів найповніше

вдалося зреалізувати П. Кулішеві. Використання церковнослов'янізмів у його перекладацькій практиці має не стільки характер експериментування, скільки спирається на літературні традиції староукраїнської мови, а також на системні семантичні зв'язки між лексичними синонімами української мови, що відображають історичну специфіку формування її словникового складу. Чимало із тих церковнослов'янізмів, які П. Куліш ужив у перекладі «Євангелія від Матвія» та інших біблійних книг, у сучасній українській літературній мові виступають стилістично маркованими засобами й належать до застарілої, поетичної, урочистої лексики, що широко представлена у творах письменників-класиків, в українській поезії ХХ ст., у фольклорно-пісенних текстах.

1. Галас А. Особливості синтаксичної організації тексту «Євангелія від Луки» у перекладі П. Морачевського // Біблія і культура: Збірник наукових статей. Вип. 1 / За редакцією А. Є. Нямцу.- Чернівці: Рута, 2000.- С 224-228.
2. Горбач О. Мовостиль новітніх перекладів Св. Письма на українську народну мову 19-20 вв. // Наукові записки Українського Вільного Університету.- Ч. 13.- Філософський факультет: Збірник Мовознавчої Комісії Наукового Конгресу в 1000-ліття Хрещення Руси-України,- Мюнхен, 1988.- С. 29-98.
3. Лексика поетичних творів І. Франка.- Львів, 1996.- 263 с
4. Мороз Т. Маловідомі сторінки історії перекладів українською мовою книг Святого Письма від середини ХІХ - до середини ХХ століть // Науковий вісник Чернівецького університету.- Вип. 276-277: «Слов'янська філологія».- Чернівці: Рута, 2006.- С 240-251.
5. Мороз Т., Ткач Л. Актуальність мовного досвіду П. Куліша та І. Пулюя у творенні лексики високого стилю української мови // Наукові записки Вінницького державного педагогічного університету ім. Михайла Коцюбинського: Збірник наукових праць. Серія: Філологія.-

- Вип. 6. - Вінниця: Вид-во Вінницького держ. пед. ун-ту, 2003.- С. 122-133.
6. Німчук В. Українські переклади Святого Письма // Das Ukrainische als Kirchengsprache (Українська мова в церквах).- Slavische Sprachgeschichte / Herausgegeben von Michael Moser.- Band 1,- Wien, 2005.- С 15-64.
7. Німчук В. Християнство й українська мова // Українська мова.-2001.-№ 1.-С. 11-31.
8. Сімович В. «Лис Микита» в новім одязі // Сімович В. Праці у двох томах,- Том 1: Мовознавство / Упоряд. і перед. Л. Ткач.- Чернівці: Книги - ХХІ, 2005.- С. 370-375.
9. Ткач Л., Мороз Т. Українська народнорозмовна лексика у перекладах книг Святого Письма, здійснених П. Кулішем, І. Пулюєм, І. Огієнком (зіставлення, спостереження, міркування) // Біблія і культура: Збірник наукових статей. Вип. 5 / За ред. А. Є. Нямцу.- Чернівці: Рута, 2003.- С 280-293.
10. Ткач Л., Мороз Т. Фразеологічні скарби української мови в перекладах книг Святого Письма (за текстами П. Куліша, І. Пулюя, І. Огієнка) // Науковий вісник Чернівецького університету,- Вип. 214-215: «Слов'янська філологія».- Чернівці: Рута, 2004.- С. 115-125.

УМОВНІ ПОЗНАЧЕННЯ ТЕКСТОВИХ ТА ЛЕКСИКОГРАФІЧНИХ ДЖЕРЕЛ

Вирг., Пилин. - Вирган І. О., Пилинська М. М. Російсько-український словник сталих виразів. - Х.: Прапор, 2000. - 864 с.

Даль -Даль В. Толковий словарь живаго великорусскаго языка: В 4 т. - М., 1989.

Желсх. - Желехівський Є., Недільський С. Малорусько-німецький словар. Т I (А-О); Т II (П-Я). - Львів, 1886. - 1117с.

їв. Ог. - Біблія, або Книги Святого Письма Старого й Нового Заповіту із мови давньоєврейської і грецької на українську наново перекладена: 988-1988, ювілейне видання з нагоди тисячоліття християнства. - 1524 с з карт.

Куліш 1 -Куліш П. О. Твори: В 2 т. - 2-ге видання. - К.: Наук, думка, 1998. - Т I. Прозові твори. Поетичні твори. Переспіви та переклади / Вступна стаття, упоряд. і приміт. Є. К. Нахліка; Ред. тому М. Д. Бернштейн. - 752 с. (Б-ка укр. літ. Укр. нова літ.).

- ЛБ - Беринда ПІ. Лексикон словенороский. - К., 1627 (Надрук. з київського видання 1627 р. фотомех. способом / Підгот. тексту і вступ, ст. В. В. Німчука). - К.: Наук, думка, 1961. - 272 с
- Морачев. - Господа нашого Ісуса Христа Святе Євангеліє від Матфея, славянською й українською мовою. - Москва: Синодальна Типографія, 1907. - 160 с
- Мт - Євангелія від сьв. Маттея // Святе Письмо Старого і Нового Завіту. Мовою русько-українською. - У Відні: Виданне британського і заграничного біблійного товариства. - 1903. [Перевидано К.: Рада, 2000] - С. 1-35. [перша цифра вказує на порядок глави (в оригіналі - голови), друга - вірша].
- Сл. Гр. - Грінченко Б. Д. Словарь української мови. Т. 1-4. - К., 1907-1909 (Перевидано фотоспособом. - К., 1958).
- СЛУМ - Словник української мови XVI - першої половини XVII ст. - Львів, 1994.
- Сл. Кміц. - Кміцкевич В. і Спілка. Deutsch-ukrainisches Wörterbuch [Німецько-український словник]. - Чернівці, 1912.-672 с
- СУМ - Словник української мови. В 11-ти томах. - К.: Наук, думка, 1970-1980.
- Фасмер - Фасмер М. Этимологический словарь русского языка: В 4 т. / Пер. с нем. и доп. О. Н. Трубачева. - М.: Прогресс, 1964.

T. Moroz, L. Tkach

IN RELATION TO THE INDIVIDUAL CHARACTERISTIC OF USING UKRAINIAN LANGUAGE SOURCES BY THE GOSPEL'S TRANSLATORS (PYLYP MORACHEVSKYI, PANTELEYMON KULISH AND IVAN OHIENKO)

The article examines the individual use of lexical sources of Ukrainian language in the translations of the Gospel by Matthew by P. Morachevskiy, P. Kulish and I. Ohienko. The comparison of the Gospel's context made by these authors allow us to compare matching and mismatching of the use of synonymic words, to characterize particular features of their meaning and stylistic function. The research showed that P. Morachevskiy and P. Kulish were more consequent in using church Slavonic lexis. This was traditional for old Ukrainian language. I. Ohienko usually tried to avoid such words and choose lexis of different styles. Cognate facts of the use made by these three authors are related only with a few words (usta, utroba, pohybel', lukavyi, nahyi, blazhennyi).